

Landelijk Congres

Palliatieve Zorg voor mensen met Dementie of een Verstandelijke Beperking

* Contactgericht werken in de laatste levensfase

22 september 2014 - De Werelt in Lunteren

Met speciale aandacht voor:

- Besluitvorming en planning
- Samenwerking en organisatie
- Communicatie en bejegening
- Spiritualiteit, ethiek en complementaire zorg
- Probleemgedrag, medicatie en pijn

Inschrijven: www.studiearena.nl

Maak uw
keuze uit 38
inspirerende
sessies

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Algemene informatie	4
Programma	5
Themalijnen overzicht	6 - 7
• Planning en besluitvorming	8
• Samenwerking en organisatie	9
• Mantelzorgers en vrijwilligers	10
• Communicatie en bejegening	10
• Ethiek	11
• Spiritualiteit en zingeving	12
• Complementaire zorg	12
• Probleemgedrag	13
• Medicatie en pijn	13
Informatie afzenders	14
Congreslocatie	15

Palliatieve Zorg voor mensen met Dementie of een Verstandelijke Beperking

* *Contactgericht werken in de laatste levensfase*

Palliatieve zorg voor mensen met dementie of een verstandelijke beperking vraagt een bijzondere aanpak. Het liefst wil je de zorg tijdens de laatste levensfase zo goed mogelijk met de cliënt afstemmen. Kwaliteit van leven staat centraal. Doordat communicatieve vaardigheden afnemen en men geleidelijk de regie over het eigen leven kwijtraakt, vraagt dit specifieke vaardigheden van alle betrokkenen.

Zorgverleners staan voor veel dilemma's. Het echt contact maken is essentieel, maar vaak niet eenvoudig. Welke specifieke zorgbehoeften hebben de cliënten en hoe sluit je hierop aan? Hoe betrek je de familie/mantelzorgers en het netwerk van zorgverleners? Hoe bespreek je ethische dilemma's en praat je überhaupt over de zin van het leven en de dood? Hoe signaleer je pijn en anticipeer je op onrustig of angstig gedrag? Wat is het belang van omgevingsfactoren voor het comfort en welbevinden?

Deze vragen komen aan de orde tijdens de derde editie van het **Landelijk Congres Palliatieve Zorg voor mensen met Dementie of een Verstandelijke Beperking**. Een veelzijdig congres over contactgericht werken en afstemmen van de zorg voor mensen met dementie of een verstandelijke beperking in de laatste levensfase.

Het congres wordt georganiseerd door **StudieArena** en inhoudelijk ondersteund door **Agora**, **Vilans**, het **Radboud Alzheimer Centrum**, **Kansplus**, **V&VN Verstandelijk GehandicaptenZorg** en **V&VN Palliatieve Zorg**. Het congres vindt plaats op 22 september 2014 in De Werelt in Lunteren.

U kunt uw eigen programma samenstellen uit 38 inspirerende sessies, die in verschillende werkvormen worden aangeboden.

De sessies zijn verdeeld naar de volgende thema's:

- Planning en besluitvorming
- Samenwerking en organisatie
- Mantelzorgers en vrijwilligers
- Communicatie en bejegening
- Ethiek
- Spiritualiteit en zingeving
- Complementaire zorg
- Probleemgedrag
- Medicatie en pijn

Algemene informatie

Informatie

Datum: 22 september 2014
Locatie: De Werelt in Lunteren
Deelnamekosten: € 330,- p.p.
Elke extra deelnemer(s): € 280,- p.p. (bij gelijktijdige aanmelding)

De genoemde bedragen zijn inclusief reader, lunch, koffie/thee, netwerkbordel en exclusief 21% BTW.

Doelgroepen

Het programma is bedoeld voor:

- Verpleegkundigen, verzorgenden en begeleiders uit de ouderenzorg, thuiszorg en VGZ
- Casemanagers, ketenregisseurs
- Zorgcoördinatoren en POH-ers
- Medewerkers hospices
- Ergotherapeuten en fysiotherapeuten en andere paramedici
- Activiteitenbegeleiders en medewerkers dagbehandeling
- Muziektherapeuten
- Maatschappelijk werkers, geestelijk verzorgers en ouderenadviseurs
- (Locatie)managers en afdelingshoofden
- GZ psychologen en (psycho)gerontologen
- (Beginnend) specialisten ouderengeneeskunde
- Artsen verstandelijk gehandicapten
- Beleidsmedewerkers van gemeenten, kennisinstituten en brancheorganisaties

Twitter

@studiearena - #palliatiefcongres

Facebook

StudieArena is ook actief op Facebook: www.facebook.com/StudieArena. Hier treft u inspirerende informatie over de thema's die ons bezighouden.

LinkedIn-groep

In onze LinkedIn groep 'Moderne Dementiezorg' kunt u voorafgaand aan het congres reeds kennismaken en kennisdelen. Discussieer mee en laat u inspireren door vernieuwende praktijkvoorbeelden en actueel wetenschappelijk onderzoek.

Inschrijven

U kunt zich eenvoudig online aanmelden op: www.studiearena.nl. Na inschrijving ontvangt u per e-mail een bevestiging van uw aanmelding. Bij deze bevestiging sturen wij u tevens het programma, de factuur en de routebeschrijving. Een kopie van de factuur ontvangt u per post.

Annuleringsvoorwaarden

U kunt uw deelname tot 4 weken voor het congres schriftelijk annuleren bij StudieArena. Wij berekenen dan € 45,- (excl. BTW) administratiekosten. Na deze datum bent u het volledige bedrag verschuldigd. Uw collega kan u uiteraard zonder bijkomende kosten vervangen.

Accreditatie

Voor dit congres is accreditatie aangevraagd bij de volgende verenigingen:

- **V&VN** (Kwaliteitsregister verpleegkundigen en verzorgenden)
- **Accreditatiebureau Verpleegkundig Specialisten Register**
  - *Verpleegkundig specialist acute zorg bij somatische aandoeningen*
  - *Verpleegkundig specialist chronische zorg bij somatische aandoeningen*
  - *Verpleegkundig specialist geestelijke gezondheidszorg*
  - *Verpleegkundig specialist intensieve zorg bij somatische aandoeningen*
  - *Verpleegkundig specialist preventieve zorg bij somatische aandoeningen*
- **ADAP** (o.a. voor ergotherapeuten, oefentherapeuten, logopedisten en diëtisten)
- **BAMw** (Beroepsregister van agogische en maatschappelijk werkers)
- **SKGV** (Stichting Kwaliteitsregister Geestelijk Verzorgers)
- **ABAN** (o.a. Verenso, vereniging van specialisten ouderengeneeskunde, artsen verstandelijk gehandicapten en sociaal geriaters (Accreditatie Bureau Cluster 1))

Het actuele overzicht en het toegekende aantal accreditatiepunten kunt u op de website van StudieArena volgen.

Programma

9.00 uur	Ontvangst en registratie
9.30 uur	Start ochtendprogramma <i>Voorzitter: Jeroen Meeder, directeur StudieArena</i>
9.40 uur	Palliatieve zorg in het kader van maatschappelijke ontwikkelingen De huidige maatschappelijke ontwikkelingen vragen om effectieve interventies in het kader van de palliatieve zorg; goede signalering, planning, onderlinge afstemming en het ontwikkelen van (lokale) expertise. Wat vraagt dit van de betrokkenen? <i>Clemence Ross, directeur Agora en oud-staatssecretaris ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS)</i>
10.10 uur	Vroegtijdige zorgplanning bij personen met dementie en een verstandelijke beperking Hoe kun je een persoon met dementie of een verstandelijke beperking benaderen zoals hij dat zelf zou hebben gewild? Hoe en wanneer begin je het gesprek over de medische interventies die iemand in een later stadium wel en niet meer zou willen? Kan je vermijden dat vroegtijdig praten over de zorg in de laatste periode van het leven iemand angstig maakt? <i>Manu Keirse, emeritus hoogleraar Verliesverwerking Faculteit Geneeskunde KU Leuven</i>
11.00 uur	Koffie/theepauze
11.20 uur	Sessieronde 1 * Maak uw keuze uit één van de 13 sessies
12.35 uur	Lunch, netwerken en infomarkt
13.35 uur	Plenaire middagprogramma: Dementie
	Ethische dilemma's in de dagelijkse zorg U wordt op een interactieve manier meegenomen in een aantal herkenbare ethische vraagstukken en dilemma's uit de dagelijkse dementiezorg. Hierbij wordt u uitgedaagd mee te denken en te reflecteren op uw eigen manier van kijken. <i>Roland Wetzels, specialist ouderengeneeskunde, docent en senior onderzoeker Radboudumc</i>
13.35 uur	Plenaire middagprogramma: Verstandelijk Gehandicaptenzorg
	Hoe ga je om met de dood? Peter Dibbets heeft een verstandelijke beperking en is van mening dat er een taboe heerst rond het bespreekbaar maken van de dood. Hij vertelt over zijn fascinatie voor de dood en legt de deelnemers de vraag voor: 'Wat vertel je mensen met een verstandelijke beperking wel en niet over de dood en wanneer en hoe maak je dit bespreekbaar?' <i>Peter Dibbets, ervaringsdeskundige LFB Winterswijk en Peter Vos, arts en intern consulent Palliatieve Zorg Chello</i>
14.25 uur	Sessieronde 2 * Maak uw keuze uit één van de 12 sessies
15.40 uur	Koffie/theepauze
16.00 uur	Sessieronde 3 * Maak uw keuze uit één van de 13 sessies
17.00 uur	Afsluitend netwerkborrel

Overzicht

U kunt uw eigen eigen congresprogramma samenstellen door een keuze te maken uit maar liefst 38 verschillende en inspirerende sessies. De sessies worden in verschillende werkvormen aangeboden, te weten:

- W** **Workshop** - Na een toelichting over een praktijkvoorbeeld of methodiek wordt u uitgedaagd tot actieve deelname.
- I** **Inspiratiesessie** - U gaat samen met uw mede deelnemers de onbewandelde paden op. Brainstorm, zoek naar mogelijkheden, uitdagingen en oplossingen.
- D** **Debat** - U gaat met elkaar in discussie over soms controversiële thema's, onder leiding van een ervaren en deskundige gespreksleider.
- E** **Ervaringssessie** - Bij een ervarings sessie ligt de nadruk op het zelf ervaren van een bepaalde methodiek om deze vervolgens in de eigen praktijk te kunnen inzetten.

De kleuren geven aan op welke doelgroep de sessie gericht is:

Dementie
VGZ
Algemeen (Dementie en VGZ)

Themalijnen Ronde 1 - 🕒 11.20 uur

Planning en besluitvorming	1.1	Advance Care Planning	W
	1.2	Herkennen palliatieve fase	W
Samenwerking en organisatie	1.3	Dementieketens en palliatieve netwerken	W
	1.4	Zorgconsulent palliatieve zorg	W
Mantelzorgers en vrijwilligers	1.5	Anticiperen op wat gaat komen	W
Communicatie en bejegening	1.7	Palliatieve fase verkorten door prikkels	W
Ethiek	1.8	Moreel Beraad	W
Spiritualiteit en zingeving	1.10	Spiritualiteit in de dagelijkse zorg	W
	1.11	Omgaan met verliessituaties	W
Complementaire zorg	1.12	Complementaire zorg tijdens de stervensfase	E
Probleemgedrag	1.13	Delier in de laatste levensfase	W
Medicatie en pijn	1.15	Pijn bij mensen met dementie	W
	1.16	Pijn bij mensen met een verstandelijke beperking	W

Ronde 2 - 🕒 14.25 uur		Ronde 3 - 🕒 16.00 uur		Pagina
2.1	Kritische beslismomenten bij dementie	W	3.1 Dementia Care Mapping	8
2.2	Kritische beslismomenten in de VGZ	W		8
2.3	Zo lang mogelijk thuis	I	3.3 Zorg te zwaar voor verpleeghuis?	9
2.4	Multidisciplinaire samenwerking	W	3.4 Regionale samenwerking	9
2.5	Zorg voor de mantelzorger	W	3.5 Eenzaamheid en inzet vrijwilligers	10
			3.6 Kwaliteit van leven centraal	10
2.7	Contact maken tijdens de dagelijkse zorg	W	3.7 Passiviteiten Dagelijkse Leven (PDL)	10
2.8	Euthanasie en dementie	D	3.8 Ethiek in de dagelijkse praktijk	11
2.9	Wils- en handelings(on)bekwaam	W		11
2.10	Rituele stervensbegeleiding en rouw	W	3.10 De kracht van het levensverhaal	12
			3.11 In gesprek door spel	12
2.12	Therapeutic Touch	E	3.12 Shantala	12
2.13	Palliatieve sedatie bij onbehandelbaar probleemgedrag	D	3.13 Casuïstiek: Probleemgedrag bij dementie	13
2.14	Belevingsgerichte zorg in de palliatieve fase	W	3.14 Casuïstiek: Probleemgedrag in de VGZ	13
			3.15 Wel of geen medicatie?	13

Planning en besluitvorming

Sessie	Omschrijving	Spreeker
11.20 uur	1.1 W Advance Care Planning Het plannen van de gewenste zorg rond het levenseinde bij dementie vraagt veel van alle betrokkenen; Advance Care Planning richt zich op verschillende facetten; van het opstellen van een wilsverklaring tot het gezamenlijk vaststellen wat de zorgdoelen zijn en welke zorg de patiënt in de laatste jaren van zijn leven wil ontvangen. Het is een proces met meerdere besprekingen en evaluaties van zorg en behandelingen. Aan de hand van filmmateriaal krijgt u hier praktische handvatten voor en gaat u met elkaar in gesprek.	Jenny van der Steen, epidemioloog en senior onderzoeker en Kirstin Jalink, huisarts in opleiding tot Specialist Ouderengeneeskunde en onderzoeker EMGO Instituut voor onderzoek naar gezondheid en zorg VU medisch centrum
11.20 uur	1.2 W Herkennen palliatieve fase Om tijdig met palliatieve zorg te kunnen starten is het voor zorgverleners van groot belang om dit moment adequaat te kunnen markeren. Met de PALLI-studie proberen we hiervoor een praktisch instrument te ontwikkelen. In deze workshop staan we stil bij de resultaten tot nu toe en bij het proces van het herkennen van de behoefte aan palliatieve zorg: Wat zijn belangrijke signalen? Je hebt een 'niet pluis' gevoel en dan...? Wat zijn randvoorwaarden? Welke disciplines zijn betrokken? En wat zijn vervolgstappen?	Marieke Groot, Clinical Nurse Specialist en senior onderzoeker Radboudumc/Helen Dowling Instituut en Cis Vrijmoeth, orthopedagoog en onderzoeker Radboudumc/Erasmus MC
14.25 uur	2.1 W Kritische beslismomenten bij dementie Hoe gaan mensen met dementie, de familie en hulpverleners om met beslissingen in de laatste levensfase? Wat betekent zelfbeschikkingsrecht en hoever gaat dit? In deze sessie gaan we in op de bovengenoemde vragen. Daarbij komen de juridische, ethische en praktische aspecten van deze vraagstukken aan de orde en gaat u aan de slag aan de hand van casuïstiek.	Gon Uyttewaal, oncologie- en palliatief verpleegkundige Academisch Hospice Demeter
14.25 uur	2.2 W Kritische beslismomenten in de VGZ In de palliatieve zorg sta je soms voor ingrijpende beslissingen. Bijvoorbeeld over de plek waar de zorg het beste gegeven kan worden. Kan iemand met een verstandelijke beperking in zijn eigen vertrouwde omgeving blijven, of is het beter om te verhuizen naar een plek waar meer zorg is? Ook moeten er soms moeilijke medische keuzes gemaakt worden, zoals over het wel of niet meer starten van een onderzoek of behandeling. Tijdens deze workshop maakt u kennis met praktische besliskaarten die hierbij kunnen ondersteunen.	Tineke Bouwens, opleidingsfunctionaris Amarant Academie en Marijke Tonino, arts voor verstandelijk gehandicapten Prisma
16.00 uur	3.1 W Dementia Care Mapping Het is vaak erg moeilijk om te achterhalen wat de behoeften zijn van mensen met dementie, zeker in de laatste levensfase. Dementia Care Mapping (DCM) biedt hierbij ondersteuning. DCM is een observatiemethode, die in kaart brengt welke persoonlijke ervaringen en behoeften iemand met dementie heeft, gekoppeld aan mogelijke interventies. Tijdens deze workshop leert u, aan de hand van casuïstiek, meer over deze methodiek.	Marianne Spoelstra, casemanager TINZ Burgum

Samenwerking en organisatie

Sessie	Omschrijving	Spreker
11.20 uur 1.3 Dementieketens en palliatieve netwerken W	De thema's palliatieve zorg en dementie staan volop in de belangstelling. Waar deze werelden elkaar voorheen niet vonden, vindt er gelukkig steeds meer verbinding plaats tussen dementieketens en netwerken palliatieve zorg. De raakvlakken zijn immers groot en een goede afstemming en samenwerking tussen deze ketens is cruciaal voor goede kwaliteit van zorg. Aan de hand van een aantal best practices en casuïstiek leert u hoe deze samenwerking nog beter kan worden vormgegeven.	Ans Blom, netwerkcoördinator Netwerk Palliatieve Zorg regio Arnhem en de Liemers en Lisette Dickhoff, ketenregisseur Hulp bij dementie
11.20 uur 1.4 Zorgconsulent palliatieve zorg W	Hulpverleners in de VGZ hebben veelal een agogische achtergrond. Het ontbreekt hen vaak aan kennis en vaardigheden om (somatische) palliatieve zorg optimaal te organiseren en uit te voeren. De Zorgconsulent Palliatieve Zorg draagt bij tot verbetering en borging van palliatieve zorg door het geven van (gevraagd en ongevraagd) advies, ondersteuning en coaching van de zorg- en begeleidingsteams, familie en cliënten. Na een korte inleiding wordt aan de hand van casuïstiek ingegaan op ervaringen uit de praktijk.	Els Verschuur, Associate Lector Topcare en Marja Oud, verpleegkundig zorgconsulent palliatieve zorg Estdégé-Reigersdaal
14.25 uur 2.3 Zo lang mogelijk thuis I	In het kader van de huidige wet en regelgeving zullen mensen met dementie langer thuis blijven wonen, daar waar ze eerst werden overgeplaatst naar een verpleeghuis. Om betrokkenen in alle fases van het dementieproces bij te staan, ondersteunt de Gemeente Breda de Regiovisie Palliatieve zorg bij Dementie. Aan de hand van dit voorbeeld gaat u op zoek naar antwoorden; wat is er nodig om mensen met dementie, ook in de laatste levensfase, thuis te laten wonen, waar is ondersteuning nodig?	Juan Seleky, beleidsadviseur zorg- en ouderenbeleid gemeente Breda en Kitty van de Ven, coördinator netwerk palliatieve zorg stadsgewest Breda
14.25 uur 2.4 Multi-disciplinaire samenwerking W	Bij cliënten met verstandelijke beperking is het van belang om heel goed af te stemmen tijdens de laatste levensfase; de cliënt is zelf niet altijd goed in staat zijn wensen kenbaar te maken of klachten te uiten. Binnen Lunet zorg wordt zeer intensief multidisciplinair samengewerkt en besproken wat er nodig is op het gebied van lichamelijke, verpleegtechnische, psychosociale en geestelijke zorg. Het expertteam palliatieve zorg biedt hierbij ondersteuning. Aan de hand van deze best practice onderzoekt u hoe deze samenwerking in uw eigen organisatie kan worden vormgegeven.	Simone van Beek, nurse practitioner Lunet zorg en Karin Seijdell, geestelijk verzorger Lunet zorg
16.00 uur 3.3 Zorg te zwaar voor verpleeghuis? D	De huidige wet en regelgeving zorgt ervoor dat alleen nog cliënten met een hoge ZZP in een verpleeghuis terecht komen. Veel zware zorg dus, ook betreffende de laatste levensfase in de psychogeriatric. Dit vraagt nogal wat van de betrokkenen; zowel van het beleid van de instelling, het management als van de mensen die de dagelijkse zorg verlenen. Wat vraagt dit van de betrokkenen en hoe is dit vol te houden? Deze en vele andere nijpende vragen komen aan bod tijdens een boeiend debat.	Debatleider: Gerke de Boer, verpleegkundige en auteur van het boek 'U woont nu hier' en 'Het dementie brein (omgaan met probleemgedrag)'
16.00 uur 3.4 Regionale samenwerking I	Palliatieve zorg is in veel instellingen nog onvoldoende ingebed. IKNL Eindhoven zoekt actief de regionale samenwerking op voor gezamenlijke projecten/onderzoek. Zo is, binnen de Kenniskring palliatieve zorg voor mensen met een verstandelijke beperking, o.a. een onderwijsprogramma ontwikkeld voor begeleiders en verzorgenden in de verstandelijk gehandicaptenzorg. Tijdens deze workshops is aandacht voor het opzetten van regionale samenwerking en enkele goede voorbeelden uit de regio.	Bo van Aalst, adviseur palliatieve zorg IKNL locatie Eindhoven

Mantelzorgers en vrijwilligers

Sessie	Omschrijving	Spreekster
11.20 uur	1.5 Anticiperen op wat gaat komen W Het hebben van dementie betekent dat er nu en in de toekomst veel verandert. Door hierop te anticiperen, kom je niet voor verrassingen te staan, heb je meer te kiezen en kan de persoon met dementie makkelijker meedoen aan de besluitvorming. Maar, mensen verschillen in de mate waarin ze vooruit willen denken over beslissingen. Luisteren naar en het bespreekbaar maken van levensvragen in een vroege fase van dementie is hierbij cruciaal. Hoe ga je hier als professional mee om? Tijdens deze workshop leer je hoe en wanneer je hier als professional in kan ondersteunen.	Carolien van Leussen, docent verpleegkunde en lid kenniskring Palliatieve Zorg, Ethiek en Communicatie en Leontien Groen - van de Ven onderzoeker Innoveren in de Ouderenzorg Hogeschool Windesheim
14.25 uur	2.5 Zorg voor de mantelzorger W Tijdens de zorg, maar zeker in de laatste levensfase krijg je als zorgverlener vaak te maken met moeilijke vragen van familie, conflictsituaties, soms claimend en eisend gedrag. Het is belangrijk dat je daar goed mee om gaat. Afscheid van familie is voor de stervende en zijn familie de laatste mogelijkheid om een leven vol herinneringen goed af te sluiten. In deze workshop wordt aan de hand van herkenbare casuïstiek inzicht gegeven in de onderliggende drijfveren van familieleden en zorgverleners. U krijgt praktische handvatten om om te gaan met deze situaties.	Gerben Bergsma, verpleegkundig expert GGZ en CCE-consulent
16.00 uur	3.5 Eenzaamheid en inzet vrijwilligers I Sterven in een verpleeghuis kan eenzaam zijn, ook voor mensen met dementie. Bewoners hebben vaak weinig netwerk en als verzorgende heb je niet altijd de tijd en de rust om echt 'aanwezig' te zijn bij de bewoner. In het project 'Laat niemand in eenzaamheid sterven' leerden verzorgenden hoe ze er binnen die beperkte tijd toch kunnen 'zijn' voor de bewoner, ook als ze niet veel meer kunnen 'doen'. In deze inspiratiesessie ontdekt u hoe u eenzaamheid kunt voorkomen, o.a. door samen te werken met familie en gespecialiseerde Vrijwilligers Palliatieve Terminale Zorg.	Lobke Lentjes, coördinator Markant, Jos Somsen, beleidsadviseur VPTZ Nederland en Ciska Rippen, vrijwilliger Hospice en Terminale Thuiszorg Midden-Holland
16.00 uur	3.6 Kwaliteit van leven centraal I Hoe kan de waardevolle ervaringskennis en kunde van mantelzorgers en vrijwilligers bijdragen aan de kwaliteit van zorg en de kwaliteit van leven van mensen met een verstandelijke beperking die dementeren en/of in de palliatieve fase van hun leven zijn? Waar liggen de kansen en waar lopen we tegen grenzen aan? Vanuit welke visie denken en handelen we? Welke rol speelt onderlinge communicatie hierbij? Tijdens deze inspiratiesessie gaat u op zoek naar kansen en mogelijkheden.	Dicky van de Kaa, adjunct directeur KansPlus/VraagRaak

Communicatie en bejegening

Sessie	Omschrijving	Spreekster
11.20 uur	1.7 Palliatieve fase verkorten door prikkels W Omgevingszorg leert hoe bij de inrichting van de (leef-)omgeving rekening te houden is met de aantasting van het brein bij dementie, ook in de laatste levensfase. Als mensen op bed in een prikkelarme omgeving verpleegd worden, dan heeft dat negatieve gevolgen voor het brein. Bovendien zijn er misverstanden over de foetus-houding en over het niet meer willen eten en drinken van de bedlegerige mens met dementie in de laatste fase. Tijdens deze workshop leert u onder andere alternatieven om het in-bed-liggen te verkorten en de actieve fase te verlengen.	Anneke van der Plaats, sociaal geriater Ouderenadvies/ Het Breincollectief
14.25 uur	2.7 Contact maken tijdens de dagelijkse zorg W Bij diepdementerenden is het moeilijk om echt contact te maken. Machteloosheid en gevoelens van onvermogen liggen op de loer. Hebben we echt contact wanneer de twinkel in de ogen verschijnt of pas bij het helpende gesprek? Hoe kun je de dagelijkse zorgmomenten intensiveren? Welke handvatten heb je daarbij nodig en wanneer ben je tevreden? In deze workshop wordt duidelijk hoe de Veder Methode kan worden ingezet om contact met diepdementerenden te herkennen, te maken en te intensiveren. Hierbij ligt de nadruk op de praktische toepasbaarheid van de methode.	Marieke Westra, artistiek leider theater Veder
16.00 uur	3.7 Passiviteiten Dagelijkse Leven (PDL) E Mensen met dementie of een verstandelijke beperking begrijpen niet altijd goed meer wat er om hem heen gebeurt, zeker in de laatste levensfase. Dit kan leiden tot angst, onrust en afweerspanning. Tijdens de dagelijkse verzorging kunnen moeizame zorgmomenten ontstaan, die voor zowel de cliënt als voor de begeleider niet prettig zijn. Het doel van PDL is te streven naar een belevingsgerichte benadering, waarbij cliënten zich kunnen ontspannen en zich prettig kunnen voelen tijdens de zorgmomenten. Tijdens deze ervaringsessie oefent u met deze methodiek aan de hand van casuïstiek.	Karin Meulenbroeks, fysiotherapeute en trainer buro Urlings

Ethiek

Sessie	Omschrijving	Spreker
11.20 uur 1.8 Moreel Beraad	W Bij palliatieve zorg komen hulpverlener regelmatig voor ethische dilemma's te staan. Behandelen we wel of niet? Hoe ga ik om met de autonomie van de cliënt, ook bij claimend gedrag? Wat doe ik bij wilsonbekwaamheid, uitzichtloos lijden en euthanasie? Het moreel beraad is een goede manier om deze vraagstukken multidisciplinair te bespreken. In deze workshop leert u om te gaan met deze methode aan de hand van uw eigen casuïstiek.	Chantal Koopmans, gespreksleider Moreel Beraad GGNet
14.25 uur 2.8 Euthanasie en dementie	D Artsenorganisatie KNMG vindt dat euthanasie alleen mogelijk is als mensen op het moment zelf en bij herhaling aangeven dat ze niet meer willen leven. Maar daar zit juist het probleem: mensen met dementie kunnen dat niet meer. Dan is het aan de inschatting van de arts én moet de familie ook nog meewerken. En wanneer kan je als je dementie hebt nog een afgewogen besluit maken over je eigen levenseinde? Durf je het gesprek hierover aan te gaan? Aan de hand van nieuw indrukwekkend filmmateriaal gaat u met elkaar in gesprek over deze moeilijke ethische dilemma's.	Constance de Vries-Ekkers, huisarts en SCEN arts Huisartsenpraktijk Munstergeleen
14.25 uur 2.9 Wils- en handelings-(on)bekwaam	W Wanneer is een cliënt juridisch (deels) wilsonbekwaam en hoe vertaal je dat naar de praktijk. Wie neemt in dat geval de beslissingen over zaken als zorg en ondersteuning? Hoe kun je de vertegenwoordigers ondersteunen, en hoe ga je om met weerstand of meningsverschillen? Deze vragen worden extra belangrijk als een cliënt in de palliatieve fase komt. Tijdens deze actieve workshop gaat u aan de hand van actuele casuïstiek op zoek naar antwoorden.	Brenda Frederiks, universitair docent gezondheidsrecht EMGO+/VU medisch centrum
16.00 uur 3.8 Ethiek in de dagelijkse praktijk	E Weten we eigenlijk wel hoe iets echt voelt als we het zelf niet hebben meegemaakt? Kan een actieve, gezonde persoon zich wel inleven in bijvoorbeeld een leven met dementie of een verstandelijke beperking? Het 'Zorg=Ethisch lab' is een Belgisch initiatief dat intussen ook in Zeeland is uitgerold. Daar worden gezonde zorgverleners gedurende 48 uur ondergedompeld in de ervaringswereld van een zorgafhankelijk persoon, om zo aan den lijve te ondervinden wat zorgbehoefte betekent. Tijdens deze ervaringsessie ondergaat u deze beleving in het kort.	Trees Coucke, stafmedewerker sTimul Nederland en coördinator expertisecentrum sTimul Moorsele België en Alet Velthuis, geestelijk verzorger/ethica sTimul Nederland en ZorgSaam Zeeuws Vlaanderen

Spiritualiteit en zingeving

Sessie	Omschrijving	Spreeker
11.20 uur	1.10 W Spiritualiteit in de dagelijkse zorg Om goede zorg te kunnen bieden is het van essentieel belang te weten wie iemand is en wat iemands (levens)waarden zijn. Tijdens het vergevorderde dementieproces, vooral als mensen zich niet meer kunnen uiten, kun je je hier als zorgverlener aan vasthouden. Binnen Bergweide is men middels een stappenplan op zoek gegaan naar de spirituele beleving van de medewerkers, om dit vervolgens te vertalen naar die van de bewoners. Één van de inzetbare instrumenten is muziektherapie. Tijdens deze workshop gaat u dieper in op de dagelijkse toepasbaarheid van spiritualiteit.	Monique Ekers, manager zorg en Linda Lumeij, muziektherapeute Verpleeghuis Bergweide
11.20 uur	1.11 W Omgaan met verlies-situaties Mensen met een verstandelijke beperking hebben veel te maken met verliessituaties. Ze moeten hun vertrouwde omgeving opgeven en raken vertrouwde activiteiten, vaardigheden of hun toekomstperspectief kwijt. Soms gaat het om de dood, veel vaker verdwijnen bekende mensen en zaken uit hun leven zonder dat ze begrijpen waarom en waarheen. Met somberheid, depressie, terugtrekken, of moeilijk verstaanbaar gedrag tot gevolg. Het boek Kwijt leert familie en begeleiders hun cliënten beter te kunnen helpen met het verwerken van verlies.	Hanneke van Bommel, speltherapeut en supervisor Severinus en Werner van de Wouw, geestelijk verzorger Máxima Medisch Centrum Veldhoven/Eindhoven
14.25 uur	2.10 W Rituele stervensbegeleiding en rouw Ritueelbegeleiding kan een belangrijke rol spelen wanneer men beseft dat herstel niet meer mogelijk is en de dood naderbij komt. Het leven zal worden losgelaten en hier kan je op verschillende manieren bij stil staan. Rituelen kunnen steun, troost, kracht en rust geven, zowel voor de stervende als diens naasten. Een waardevol afscheid is de eerste helende stap in het rouwproces. Deze workshop leert aan de hand van casuïstiek hoe ritueelbegeleiden ook bij mensen met dementie of een verstandelijke beperking toegepast kan worden, zowel nog tijdens het leven als tijdens het afscheid.	Hanneke Peters en Dian Driessen beiden zelfstandig ritueelbegeleiders bij afscheid
16.00 uur	3.10 E De kracht van het levensverhaal Het is niet altijd eenvoudig goed aan te sluiten op de behoefte van mensen met dementie, zeker wanneer deze stervende is. Hoe kunnen we de mens met dementie ontmoeten in zijn of haar leefwereld? Welke ingangen zijn er voor het bieden van troost, comfort en veiligheid? Kennis van het levensverhaal helpt bij deze zoektocht, waarbij er verschillende manieren zijn om deze bespreekbaar, zichtbaar, voelbaar of hoorbaar, te maken. Tijdens deze ervarings sessie leert u aan de hand van verschillende methodieken en van elkaar hoe u hier zelf mee aan het werk kunt.	Wout Huizing, theoloog stichting Reliëf en Patricia van de Brink, eigenaar Bureau Kwiek
16.00 uur	3.11 E In gesprek door spel Het is niet altijd gemakkelijk om zingevingsvragen bespreekbaar te maken met mensen met een verstandelijke beperking. Communicatieve vaardigheden zijn vaak beperkt. Om hier mee om te gaan zijn er diverse spelvormen ontwikkeld, waardoor moeilijke vraagstukken op een laagdrempelige manier besproken kunnen worden. Tijdens deze ervarings sessie worden een tweetal van deze hulpmiddelen besproken en geoefend.	Karin Seijdell, geestelijk verzorger Lunet zorg

Complementaire zorg

Sessie	Omschrijving	Spreeker
11.20 uur	1.12 E Complementaire zorg tijdens de stervensfase In de terminale fase van diep dementerenden is het extra comfort geven met behulp van complementaire zorg vaak van grote waarde voor zowel de patiënt als de naasten en zorgenden. Vooral het creëren van een veilige en aangename omgeving, een zachte aanraking en kleine weldoende interventies bij belastende symptomen in de stervensfase kunnen een grote bijdrage leveren aan het sterfbed. In deze ervarings sessie krijg je praktische handvatten om met geur en aanraking te werken en ook hoe je mantelzorgers hierbij betreft.	Madeleine Knapp Hayes-Wellhüner, complementair zorgspecialist Levensboom
14.25 uur	2.12 E Therapeutic Touch Bij therapeutisch touch bij mensen die niet meer (goed) kunnen communiceren in de laatste levensfase luister je met je handen. Daarmee kun je waarnemen hoe iemand 'in z'n vel' zit, of zijn energie wel of niet in balans is. Desgewenst kan je d.m.v. therapeutisch touch, volgens een vast stappenplan, de energiebalans herstellen. Onderzoek laat zien dat therapeutisch touch vooral effectief kan zijn bij pijn, angst en onrust. In deze ervarings sessie maak je kennis met de praktische mogelijkheden van deze interventie en doe je zelf enkele energie-oefeningen.	Martine Bush, directeur Van Praag Instituut en trainer/ontwikkelaar complementaire zorg
16.00 uur	3.12 E Shantala Mensen met een beperking of dementie worden voortdurend aangeraakt, meestal is dit alleen maar functioneel en gericht op dat deel van het lichaam waar de 'zorgvraag' om draait. De behoefte aan meer contactgerichte aanraking neemt toe naarmate de gezondheidstoestand van de cliënt slechter wordt. Zij zijn niet meer in staat goed contact te maken met zichzelf en de buitenwereld. Shantala is een aanrakingsmethode die aansluit op deze wens. In deze ervarings sessie is aandacht voor hoe deze methodiek in de dagelijkse zorg kan worden toegepast.	Marca vd Broek, bewegings-therapeut/docent landelijke opleiding Shantala Speciale Zorg ORO

Probleemgedrag

Sessie	Omschrijving	Spreekster
11.20 uur	1.13 W Delier in de laatste levensfase	Saskia Danen, trainer Zorg4Zorg
14.25 uur	2.13 D Palliatieve sedatie bij onbehandelbaar probleemgedrag	Marian Verkerk, hoogleraar Zorgethiek Universitair Medisch Centrum Groningen en een specialist ouderengeneeskunde en Roland Wetzels, specialist ouderengeneeskunde, docent en senior onderzoeker Radboudumc
14.25 uur	2.14 W Belevingsgerichte zorg in de palliatieve fase	Spreekster volgt
16.00 uur	3.13 W Casuïstiek: Probleemgedrag bij dementie	Peter Koedoot, projectleider expertise management CCE
16.00 uur	3.14 W Casuïstiek: Probleemgedrag in de VGZ	Paul Knippers en Truus van den Brink, coördinatoren CCE regio NO

Medicatie en pijn

Sessie	Omschrijving	Spreekster
11.20 uur	1.15 W Pijn bij mensen met dementie	Maartje Klapwijk, specialist ouderengeneeskunde Marente en onderzoeker LUMC en Inge van Manson, palliatief arts-consulent/specialist ouderengeneeskunde Sint Elisabeth Gasthuishof, LUMC en IKNL regio Leiden
11.20 uur	1.16 W Pijn bij mensen met een verstandelijke beperking	Anne Bruns, orthopedagoog 's Heeren Loo expertisecentrum Advisium
16.00 uur	3.15 D Wel of geen medicatie?	Martin Smalbrugge, specialist ouderengeneeskunde en hoofd-docent Gerion/VUmc

Informatie afzenders

StudieArena

StudieArena is een congresbureau dat in eigen beheer bijeenkomsten organiseert voor de sectoren Zorg, Welzijn en Wonen. Betrokken en onafhankelijk organiseren wij programma's op het terrein van de langdurige zorg, die aansluiten bij actuele ontwikkelingen en uw praktijk. Kennismaken is kennisdelen is daarbij ons motto, dit ten gunste van de mensen waar u zorg voor draagt.

Meer informatie: www.studiearena.nl

Agora

Agora maakt zich sterk voor een palliatieve benadering in de zorg en heeft expertise over thema's rond het levenseinde. Hierbij vraagt Agora in het bijzonder aandacht voor het perspectief van de ongeneeslijk zieke patiënt en diens naasten. Agora wil zorgverleners en vrijwilligers met elkaar verbinden en kennis rond het levenseinde (doen) delen om zo bij te dragen aan een betere kwaliteit van leven.

Meer informatie: www.palliatief.nl

Radboud Alzheimer Centrum

Het Radboud Alzheimer Centrum, opgericht in 2003, richt zich vooral op ontwikkeling en onderzoek van ondersteuningsprogramma's die de zorg hier en nu, en de kwaliteit van leven van patiënt en mantelzorg verbeterden. Daarnaast draagt het onderzoek van het Radboud Alzheimer Centrum bij aan de fundamentele kennis over de ziekte van Alzheimer. Door de combinatie van onderzoek en patiëntenzorg kan zorginnovatie zéér snel plaatsvinden. Het Radboud Alzheimer Centrum is een samenwerkingsverband tussen diverse afdelingen binnen het Universitair Medisch Centrum St. Radboud.

Meer informatie: www.radboudalzheimercentrum.nl

Vilans

Vilans is het kenniscentrum voor de langdurende zorg. Samen met het veld ontwikkelen zij vernieuwende en praktijkgerichte kennis. Vilans versnelt en verdiept de processen die nodig zijn om nieuwe kennis en goede voorbeelden met succes in de praktijk door te voeren. Zo houden we met elkaar de langdurende zorg efficiënt, betaalbaar en van goede kwaliteit en verbeteren we daarmee de kwaliteit van leven van mensen die zorg en ondersteuning nodig hebben.

Meer informatie: www.vilans.nl

KansPlus

KansPlus is een belangennetwerk dat zich inzet voor een goed leven van de mens met een verstandelijke beperking. KansPlus is de grootste organisatie die zich inzet voor de belangen van mensen met een verstandelijke beperking met ongeveer 70 ledengroepen, 10.000 leden en ruim 1000 vrijwilligers. De ledengroepen van KansPlus organiseren regelmatig lokale activiteiten en voorlichtingsbijeenkomsten voor alle leden. Daarnaast ondersteunt KansPlus ook cliëntenraden via VraagRaak, het steunpunt medezeggenschap.

Meer informatie: www.kansplus.nl

V&VN Palliatieve Zorg

De Afdeling Palliatieve Zorg van V&VN is in 2002 opgericht ter bevordering van de kwaliteit van de beroepsuitoefening van verpleegkundigen werkzaam in de palliatieve zorg. Het is een groeiende vereniging met inmiddels 450 leden.

Meer informatie: www.palliatievezorg.venvn.nl

V&VN Verstandelijk GehandicaptenZorg

Ruim 30.000 verpleegkundigen en verzorgenden werken in de zorg voor mensen met een verstandelijke handicap. Er zijn veel nieuwe ontwikkelingen die om een sterke beroepsorganisatie vragen. V&VN Verstandelijk GehandicaptenZorg is hét aanspreekpunt, ook voor leerlingen.

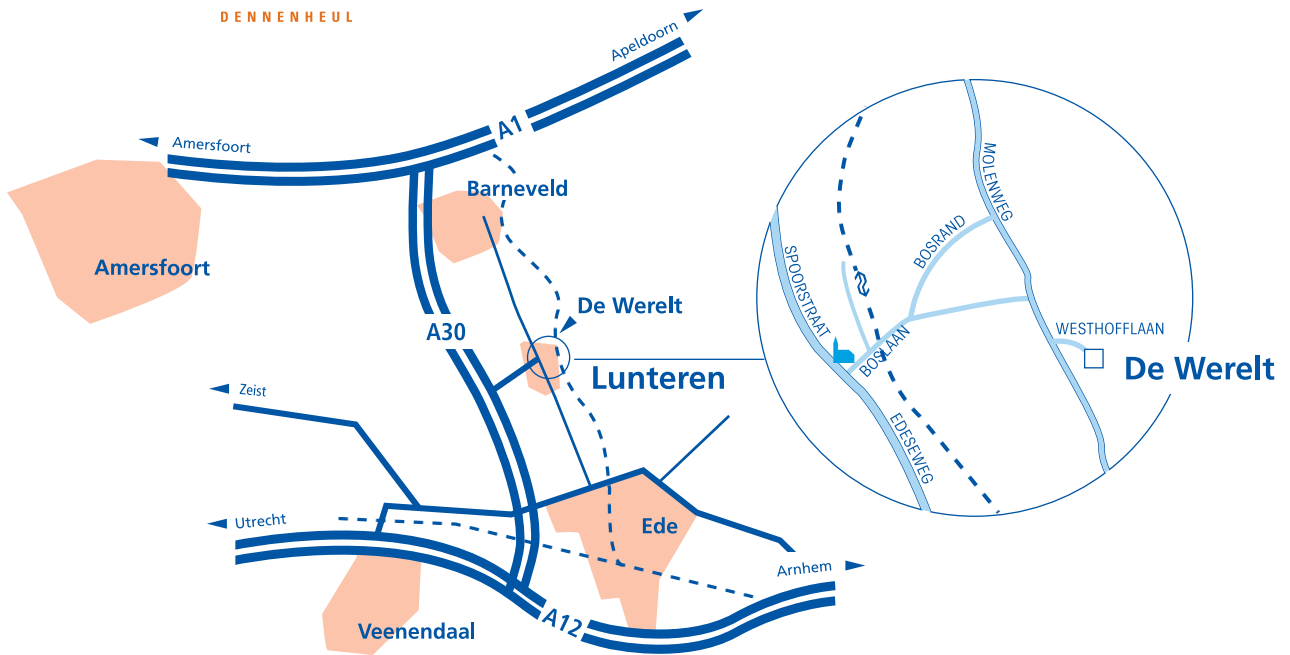
Meer informatie:

www.verstandelijkgehandicaptenzorg.venvn.nl

Congreslocatie

Congrescentrum De Werelt

Westhofflaan 2, Lunteren
www.dewerelt.nl

Twitter mee: #palliatiefcongres

Inschrijven: www.studiearena.nl

Contactgegevens

Oostergracht 13-15
3763 LX Soest

Postbus 3289
3760 DG Soest

T 035 - 5394005
F 035 - 8875024

info@studiearena.nl
www.studiearena.nl